

Część 1

Wyzwania metodyczne współczesnego zarządzania

Patrycja Klimas*

Sylwia Stańczyk**

Karina Sachpazidu-Wójcicka***

1.3

Metodyka systematycznego przeglądu literatury – wyzwania selekcji a posteriori podczas tworzenia bazy literatury

Streszczenie

Artykuł wpisuje się w dyskusję metodyczną dotyczącą trudności spełniania wymagań rygorowych podczas przeglądów systematycznych. Podstawą, ale też wyróżnikiem każdego systematycznego przeglądu literatury jest zapewnienie jego powtarzalności. Powtarzalność odnosi się do możliwości odtworzenia jego przebiegu oraz powtórzenia rezultatów przeglądu, a zatem zapewnienia możliwości weryfikacji pierwotnie uzyskanych wyników. Dochowanie wymogów rygoru metodycznego wymaga przede wszystkim zaplanowania oraz transparentnego opisu kolejnych etapów przeglądu. Artykuł koncentruje się na trzeciej fazie przeglądu systematycznego, tj. na etapie wstępnej oceny oraz – dokonywanej a posteriori – selekcji prac. Uwagę skupiono na kluczowych wyzwaniach redukcji wstępnej oraz tworzenia finalnej bazy literatury. Kontekstem merytoryczno-empirycznym przedstawionych rozważań jest cykl życia relacji współdziałania.

* Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, ORCID: 0000-0002-3912-7389.

** Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, ORCID: 0000-0002-3539-0075.

*** Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, ORCID: 0000-0003-2654-499X.

Słowa kluczowe: systematyczny przegląd literatury, metodyka badań naukowych, rygor metodologiczny, krytyczny przegląd literatury

Systematic Literature Review Methodology – challenges of a posteriori selection when creating literature base

Abstract

This paper targets the current debate about ensuring the methodological rigor when systematically reviewing literature. At the core of any systematic literature review there is its replicability. This replicability refers to the repetitiveness of research process and obtaining the same empirical output, therefore it creates possibility of verification of the original findings. In order to meet high methodological requirements imposed on reviews run in systematic approach it is critically important to plan the review and describe in details all of its phases. This article concentrates on third phase of systematic literature review, namely screening and selection of publication. The attention is paid to the key challenges of reducing initial database of literature to the final one. As a theoretical and empirical context for presented methodological discussion the concept of interorganizational relationship life cycle is used.

Keywords: systematic literature review, research methodology, methodological rigor, critical literature review, structured literature review

1. Wprowadzenie

Systematyczny przegląd literatury (ang. *Systematic Literature Review* – SLR¹), wykorzystywany głównie przez nauki medyczne w celu syntezy badań w sposób systematyczny, transparentny i powtarzalny, jest w ostatnich latach uznawaną metodą mapowania, analizy oraz całościowego rozpoznania różnego typu tematów badaw-

¹ W literaturze można spotkać się także z angielskimi określeniami *structured literature review* (D. Tranfield, D. Denyer, P. Smart, *Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review* Introduction: the Need for an Evidence-Informed Approach*, "British Journal of Management" 2003, 14, s. 207–222) oraz *systematised literature review* (A. Booth, D. Papaioannou, A. Sutton, *A Systematic Approach to a Successful Literature Review*, SAGE Publications, Los Angeles 2012; H. Waddington, E. Masset, E. Jimenez, *What Have We Learned after Ten Years of Systematic Reviews in International Development?*, "Journal of Development Effectiveness" 2018, 10(1), s. 1–16). Etykiety te są jednak stosowane bardzo rzadko. Zdecydowanie najpopularniejsze pozostaje pojęcie przeglądu systematycznego – *systematic literature review*.

czych w obszarze zarządzania². Rosnące wymagania dotyczące uporządkowania wiedzy w sposób rygorystyczny i wiarygodny sprawiają, że zainteresowanie metodyką systematycznego przeglądu literatury rośnie, a SLR staje się standardową metodą lokalizowania, wybierania i oceniania badań oraz przekazywania zsyntetyzowanych wyników³. Jednakże mimo dynamicznej popularyzacji⁴, większość przeglądów literatury ujmowana w publikacjach nauk społecznych nie przyjmuje podejścia systematycznego, co zdaniem bardziej krytycznych badaczy nie pozwala na określanie ich mianem przeglądów naukowych⁵.

W obszarze metodyki realizacji SLR coraz częściej dyskutuje się nie tyle, czy warto stosować podejście systematyczne⁶, ale jak metodycznie poprawnie je zastosować⁷. Pośród wątków intensywnej debaty metodycznej znajdują się kwestie rozwiązywania problemów delimitacji, selekcji, dopuszczalności, nadmiaru oraz redundancji literatury⁸, która na dalszych etapach podlegać ma krytycznej analizie⁹. Literatura jednoznacznie wskazuje na deficyt rekomendacji metodycznych¹⁰, a tym bardziej dosłownych instrukcji rzetelnego przeprowadzania przeglądu w ujęciu systematycznym¹¹.

² D. Denyer, D. Tranfield, *Producing a Systematic Review*, The SAGE Handbook of Organizational Research Methods 2009, s. 671–689; D.L. Parris, J.W. Peachey, *A Systematic Literature Review of Servant Leadership Theory in Organizational Contexts*, „Journal of Business Ethics” 2013, 113(3), s. 377–393.

³ W. Czakon, *Metodyka systematycznego przeglądu literatury*, „Przegląd Organizacji” 2011, 3(854), s. 57–61.

⁴ W. Czakon, P. Klimas, A. Kawa, *Krótkowzroczność strategiczna – metodyczne aspekty systematycznego przeglądu literatury*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2019, 7(2), s. 27–37; C.F. Durach, J. Kembro, A. Wieland, *A New Paradigm for Systematic Literature Reviews in Supply Chain Management*, „Journal of Supply Chain Management” 2017, 53(4), s. 67–85.

⁵ C.D. Mulrow, *Rationale for Systematic Reviews*, „The Journal of General and Applied Microbiology” 1994, 309, s. 597–599.

⁶ A. Booth, D. Papaioannou, A. Sutton, *A Systematic Approach to a Successful Literature Review*, SAGE Publications, Los Angeles 2012; H. Waddington, E. Masset, E. Jimenez, *What Have We Learned After Ten Years of Systematic Reviews in International Development?*, „Journal of Development Effectiveness” 2018, 10(1), s. 1–16.

⁷ S. Kunisch, M. Menz, J.M. Bartunek, L.B. Cardinal, D. Denyer, *Feature Topic at Organizational Research Methods: How to Conduct Rigorous and Impactful Literature Reviews?*, „Organizational Research Methods” 2018, 21(3), s. 519–523; M. Petticrew, *Why Certain Systematic Reviews Reach Uncertain Conclusions*, „BMJ” 2003, 326, s. 756–758.

⁸ C. Colicchia, F. Strozzi, *Supply Chain Risk Management: A New Methodology for a Systematic Literature Review*, „Journal of Transport and Supply Chain Management” 2012, 17(4), s. 403–418; A.S. Fernandez, P. Chiambaretto, F. Le Roy, W. Czakon, *The Routledge Companion to Cooperation Strategies*, Routledge, New York 2018; C. Fisch, J. Block, *Six Tips for Your (Systematic) Literature Review in Business and Management Research*, „Management Review Quarterly” 2018, 68(2), s. 103–106; Y. Yuan, R.H. Hunt, *Systematic Reviews: The Good, The Bad, and The Ugly*, „American Journal of Gastroenterology” 2009, 104(5), s. 1086–1092.

⁹ D.L. Parris, J.W. Peachey, *op.cit.*, s. 377–393.

¹⁰ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689; S. Kunisch, M. Menz, J.M. Bartunek, L.B. Cardinal, D. Denyer, *op.cit.*, s. 519–523.

¹¹ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689; S. Kunisch, M. Menz, J.M. Bartunek, L.B. Cardinal, D. Denyer, *op.cit.*, s. 519–523; M. Petticrew, *op.cit.*, s. 756–758.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie wyzwań metodycznych jednego z etapów przebiegu systematycznego przeglądu literatury, tj. wstępnej oceny oraz dokonywanej a posteriori selekcji prac. Uwagę skoncentrowano na kryteriach wyboru (ang. *scanning criteria*) oraz metodyce etapu tworzenia finalnej bazy literatury (ang. *final data base, synthesis sample*), która na dalszych etapach zostanie poddana krytycznej analizie treści¹².

2. Istota systematycznego podejścia do przeglądu literatury

Przeгляд systematyczny to przegląd ukierunkowany na kompleksową i wszechstronną identyfikację, ocenę oraz syntezę całej literatury na dany temat¹³. W nieco szerszym ujęciu SLR postrzega się jako: „systematyczną, jednoznaczną, [wszechstronną] i powtarzalną metodę identyfikacji, oceny i syntezy istniejącego dorobku poznawczego, w tym wszelkich ukończonych i utrwalonych prac konceptualnych, badawczych i wszelkich innych, wykonanych przez badaczy, uczonych i praktyków”¹⁴.

2.1. Mocne strony przeglądów systematycznych¹⁵

Wśród korzyści zastosowania SLR wymienia się szeroki zbiór implikacji teoretycznych, takich jak: organizacja i kategoryzowanie wiedzy¹⁶, ocena i podsumowanie dorobku¹⁷, identyfikacja obszarów wiedzy i niewiedzy¹⁸, a co za tym idzie redukcja niepewności w eksplorowanym obszarze¹⁹ oraz przybliżenie lub wręcz umożliwienie ge-

¹² Artykuł jest głosem w dyskusji metodycznej dotyczącej trudności oraz problemów z dochowaniem rygoru metodologicznego na poszczególnych etapach przeglądu systematycznego – jedno z ostatnich *Call for Papers* ogłoszonych na łamach “Organizational Research Methods” (wyd. SAGE, IF: 4,918; 5-year IF 10.926) dotyczyło metodycznych zagadnień związanych z przeprowadzaniem rygorystycznych w ujęciu metodycznym oraz znaczących dla rozwoju nauki przeglądów systematycznych. W ramach naboru prac wyłoniono pięć obszarów, w tym obszar dotyczący tylko i wyłącznie selekcji danych, czyli selekcji publikacji, które na dalszych etapach będą poddane analizie, ocenie i interpretacji. Niniejszy artykuł lokuje się w tym właśnie obszarze metodyki przeglądów systematycznych, a dokładniej w subobszarze dotyczącym selekcji prac dokonywanej a posteriori względem tworzenia bazy danych, a jednocześnie a priori względem analizy prac. Nabór zgłoszeń zakończono w 2019 roku. Publikacja specjalnego numeru czasopisma została zaplanowana na rok 2021.

¹³ M. Petticrew, *op.cit.*, s. 756–758.

¹⁴ A. Fink, *Conducting Research Literature Reviews: From the Internet to Paper* (2nd ed.), SAGE Publications, Thousand Oaks 2005, cyt. za C. Okoli, *A Guide to Conducting a Standalone Systematic Literature Review*, “Communications of the Association for Information Systems” 2015, 37(1), s. 879–910.

¹⁵ W odniesieniu do trudności oraz słabych stron SLR warto zapoznać się z pracą Y. Yuan, R.H. Hunt, *op.cit.*, s. 1086–1092.

¹⁶ C. Fisch, J. Block, *op.cit.*, s. 103–106.

¹⁷ Y. Yuan, R.H. Hunt, *op.cit.*, s. 1086–1092.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ M. Petticrew, *op.cit.*, s. 756–758.

neralizacji²⁰. Z teoriopoznawczego punktu widzenia warto również dodać, iż przeglądy systematyczne pozwalają na stosunkowo szybkie przyswajanie najnowszej wiedzy.

Dodatkowo wśród efektów SLR wymienia się także korzyści natury metodycznej, takie jak określenie zasadnego kontekstu dla przyszłych badań empirycznych²¹, wskazanie właściwej, a przynajmniej uzasadnionej stanem istniejącej wiedzy, metodyki pomiaru eksplorowanego zjawiska, jego operacjonalizacji, sposobu doboru oraz rodzaju zmiennych (lub przynajmniej wskaźników przybliżających – ang. *proxy*), a nawet określenie najbardziej odpowiednich metod i technik analiz materiału empirycznego zarówno jakościowego, jak i ilościowego²².

2.2. Przebieg przeglądów systematycznych

W podejściu procesowym SLR obejmuje zbiór kolejnych, ściśle powiązanych ze sobą faz. W literaturze można znaleźć wiele, mniej lub bardziej szczegółowych podejść (por. 10 etapów²³, 8 etapów²⁴, 6 etapów²⁵, 5 etapów²⁶, 3 etapy²⁷). Generalnie początek przeglądu wiązany jest z postawieniem precyzyjnych celów i pytań badawczych, natomiast jego koniec z raportowaniem wyników. Co ważne, w każdym z przywołanych podejść jednym z elementów SLR jest selekcja literatury dokonywana a posteriori, która nierzadko bywa wyodrębniana jako osobny, krytycznie istotny dla wiarygodności przeglądu etap²⁸.

W niniejszym artykule przyjmuje się, iż SLR obejmuje pięć faz²⁹.

1. Sformułowanie pytań badawczych i określenie celu badania. Na tym etapie zaleca się wcześniejsze badania eksploracyjne w zakresie dotychczasowych prac przeglądowych celem zrewidowania stanu wiedzy w danym obszarze, identyfikacji luk badawczych czy postawienia, a nawet testowania hipotez³⁰.

²⁰ W.R. King, J. He, *Understanding the Role and Methods of Meta-Analysis in IS Research*, "Communications of the Association for Information Systems" 2017, 16 (October), s. 665–668.

²¹ M. Petticrew, *op.cit.*, s. 756–758.

²² P. Klimas, *Bliskość organizacyjna – krytyczny przegląd literatury źródłem inspiracji badawczej*, w: *Nowoczesność przemysłu i usług. Dynamika zmian w polskim przemyśle i usługach*, J. Pyka (red.), TNOiK, Katowice 2011, s. 169–184.

²³ D. Tranfield, D. Denyer, P. Smart, *Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review* Introduction: the Need for an Evidence-Informed Approach*, "British Journal of Management" 2003, 14, s. 207–222.

²⁴ C. Okoli, *op.cit.*, s. 879–910.

²⁵ C.F. Durach, J. Kembro, A. Wieland, *op.cit.*, s. 67–85.

²⁶ A. Booth, D. Papaioannou, A. Sutton, *op.cit.*

²⁷ C. Anello, J.L. Fleiss, *Exploratory or Analytic Meta-Analysis: Should We Distinguish Between Them?*, "Journal of Clinical Epidemiology" 1995, 48(1), s. 109–116; W. Czakon, P. Klimas, A. Kawa, *op.cit.*, s. 27–37.

²⁸ C. Fisch, J. Block, *op.cit.*, s. 103–106.; C. Okoli, *op.cit.*, s. 879–910.

²⁹ A. Booth, D. Papaioannou, A. Sutton, *op.cit.*; W. Czakon, *op.cit.*, s. 57–61; D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689; J. Hagen-Zanker, R. Mallett, *How to Do a Rigorous, Evidence-focused Literature Review in International Development: A Guidance Note*, "ODI" 2013, 8(1), s. 1–23.

³⁰ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689.

2. Wyłonienie zbioru literatury. Jest to etap służący do lokalizowania, wyboru oraz pozyskania dostępu do badań/opracowań związanych z celem lub pytaniami badawczymi. Wyłonienie literatury sprowadza się tutaj do: wyboru baz danych (lub alternatywnie zbioru celowo dobranych czasopism naukowych³¹) stanowiących źródło gromadzonych publikacji, podjęcia decyzji odnośnie do korzystania ze źródeł wyłącznie literatury akademickiej lub także literatury szarej³², kluczowych słów (w tym ich synonimów)³³, ale przede wszystkim odpowiedniego zbioru kryteriów inkluzji (ang. *inclusion criteria*) i ekskluzji (ang. *exclusion criteria*)³⁴ oraz opracowania wstępnej bazy danych (ang. *initial database*).
3. Selekcja i wstępna ocena zbioru. Etap ten wiąże się z pobieżnym przeglądem literatury w oparciu o analizę treści tytułów, abstraktów oraz pogłębioną analizę treści całych publikacji. Na tym etapie w oparciu o zastosowane kryteria wyboru (ang. *screening criteria* lub *practical screen criteria*)³⁵ tworzona jest finalna baza prac faktycznie odnoszących się do zadanego obszaru badawczego. Bezpośrednim rezultatem tego etapu jest podział wstępnej bazy danych na trzy części, tj. prace właściwe (baza finalna), prace częściowo ważne – w jakimś stopniu przydatne lub inspirujące, prace w całości wykluczone z dalszych analiz³⁶.
4. Analiza i synteza danych. Na tym etapie publikacje tworzące finalną bazę literatury są poddane defragmentacji na części składowe, tak by odnaleźć aspekty wspólne, odmienne, ale także komplementarne w celu identyfikacji nici powiązań między nimi. Etap ten nie powinien mieć charakteru wyłącznie sprawozdawczego. Synteza i analiza prac musi bowiem wykraczać poza zwykły opis, przekształcając informacje w nowe lub inne układy, i rozwijać wiedzę, która nie jest widoczna na podstawie oddzielnych badań.
5. Raportowanie wyników. Ostatni etap odnosi się do upowszechniania wyników. Generalnie strukturę przeglądu systematycznego można porównać do raportu z badań empirycznych lub typowego artykułu naukowego³⁷.

³¹ L. Pittaway, J. Cope, *Entrepreneurship Education: A Systematic Review of the Evidence*, „International Small Business Journal” 2007, 25(5), s. 479–510.

³² W. Czakon, P. Klimas, A. Kawa, *op.cit.*, s. 27–37; S. Kunisch, M. Menz, J.M. Bartunek, L.B. Cardinal, D. Denyer, *op.cit.*, s. 519–523.

³³ J. Hagen-Zanker, R. Mallett, *op.cit.*, s. 1–23.

³⁴ C.F. Durach, J. Kembro, A. Wieland, *op.cit.*, s. 67–85.

³⁵ C. Fisch, J. Block, *op.cit.*, s. 103–106; J. Hagen-Zanker, R. Mallett, *op.cit.*, s. 1–23; C. Okoli, *op.cit.*, s. 879–910.

³⁶ Co ważne, o ile wiadomym jest gromadzenie informacji odnośnie do prac przeznaczonych do dalszych analiz, jak i prac w pewnym sensie inspirujących, to należy pamiętać (patrz kryterium replikacji) o przechowywaniu informacji dotyczących prac wykluczonych z jakichkolwiek dalszych analiz (por. J. Hagen-Zanker, R. Mallett, *op.cit.*).

³⁷ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689.

2.3. Metodyka badań

Kontekstem empirycznym dla rozważań metodycznych stanowiących przedmiot niniejszego artykułu jest projekt badawczy³⁸ dotyczący cyklu życia relacji współdziałania. Jego głównym celem jest identyfikacja zbioru cech, których natężenie i/lub znaczenie zmienia się wraz z rozwojem relacji współdziałania, oraz opracowanie modelu cyklu życia relacji współdziałania z wykorzystaniem zbioru wyróżnionych cech. Projekt lokuje się w podejściu relacyjnym zarządzania strategicznego w obszarze specyfiki relacji współdziałania międzyorganizacyjnego. Uwzględniając fakt, iż tematyka zarówno cyklu życia, jak i cech relacji współdziałania nie stanowi *novum* w badaniach zarządzania strategicznego, proces badawczy podporządkowano podejściu abdukcyjnemu przeplatającemu rozważania teoretyczno-konceptualne z badaniami empirycznymi. Okres realizacji projektu obejmuje lata 2019–2020.

Artykuł prezentuje fragment wyników badań dotyczący realizacji SLR. Przyjmuje się, że systematyczny przegląd literatury to kluczowy element niemal każdego projektu badawczego³⁹, aczkolwiek niejednokrotnie niedoceniany i pomijany w finalnym procesie sprawozdawczym⁴⁰. Sam w sobie przegląd systematyczny jest postrzegany jako działanie, a nawet odrębne badanie naukowe⁴¹, metodyka badawcza⁴² czy paradygmat metodyczny⁴³, stąd powinien spełniać odpowiednie wymogi rygoru metodycznego.

3. Rygor metodyczny przeglądów systematycznych

Systematyczny oznacza transparenty i replikowany proces identyfikacji⁴⁴ oraz selekcji literatury odnoszącej się do jasno zdefiniowanego przedmiotu dociekań lub pytań badawczych⁴⁵. Zapewnienie transparentności odnosi się przede wszystkim do szczerego i otwartego raportowania przebiegu przeglądu literatury⁴⁶.

³⁸ Projekt badawczy pt. „Cykl życia relacji współdziałania” realizowany w ramach projektu rozwojowego InterEkon Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Projekt finansowany w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” w latach 2019–2022, nr umowy 015/RID/2018/19 z dnia 20.12.2018 r., kwota finansowania: 10 721 040,00 PLN.

³⁹ C. Fisch, J. Block, *op.cit.*, s. 103–106; C. Okoli, *op.cit.*, s. 879–910; Y. Yuan, R.H. Hunt, *op.cit.*, s. 1086–1092.

⁴⁰ P. Klimas, *Bliskość organizacyjna...*, *op.cit.*, s. 169–184.

⁴¹ C.D. Mulrow, *op.cit.*, s. 597–599.

⁴² C. Okoli, *op.cit.*, s. 879–910.

⁴³ C.F. Durach, J. Kembro, A. Wieland, *op.cit.*, s. 67–85.

⁴⁴ W.R. King, J. He, *op.cit.*, s. 665–668.

⁴⁵ C. Fisch, J. Block, *op.cit.*, s. 103–106.

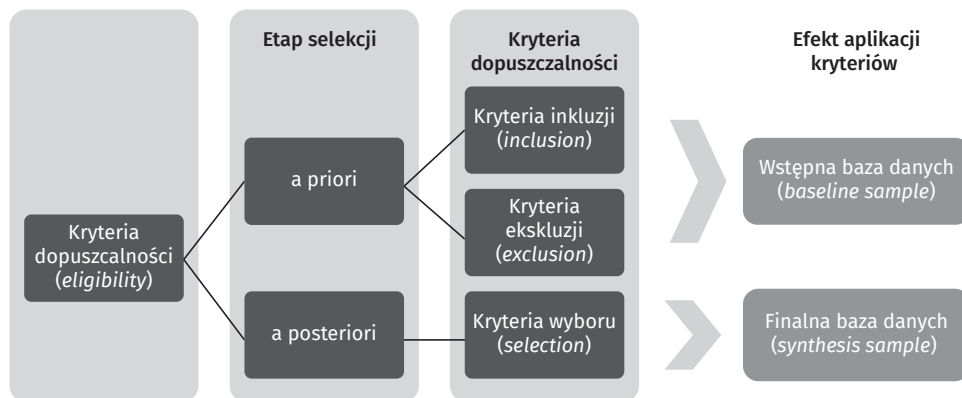
⁴⁶ L. Pittaway, J. Cope, *op.cit.*, s. 479–510.

Szczegółowe wymogi rygoru metodycznego dla systematycznego przeglądu literatury opierają się na czterech fundamentalnych zasadach. Oczekuje się, że będzie on powtarzalny (*replicable*), wyjątkowy (*exclusive*), agregujący (*aggregative*) i algorytmiczny (*algorithmic*)⁴⁷. Z procesowego punktu widzenia wszystkie elementy rygorowe dotyczą analizy i syntezy danych, natomiast powtarzalność w szczególności powiązana jest nie tylko z analizą treści, ale przede wszystkim z tworzeniem początkowej (selekcja „a priori”) oraz finalnej (selekcja „a posteriori”) bazy literatury.

Replikacyjny charakter przeglądu oznacza, że wykorzystywane kryteria oraz ogólna charakterystyka metodologiczna procesu powinny sprzyjać celom naukowym, zapewniać jego bezstronność, pomijając subiektywne oceny badacza. Należy zadbać o precyzję w opisie przeprowadzanej procedury przeglądu, co sprzyja wyraźnej i powtarzalnej metodycy⁴⁸. Istotnym jest także przygotowanie oraz respektowanie protokołu przeglądu literatury⁴⁹, natomiast szczególnie ważnym z punktu widzenia transparentności oraz replikowalności aspektem jest definicja i opis kryteriów dopuszczalności prac do analizy (ang. *eligibility criteria*)⁵⁰. Kryteria te podzielić można względem etapu przeglądu, na którym są one implementowane (rysunek 1.3.1).

Rysunek 1.3.1.

Kryteria dopuszczalności stosowane w systematycznych przeglądach literatury

Źródło: opracowanie własne.

I tak na etapie tworzenia bazy danych następuje tzw. selekcja a priori odnosząca się do określenia kryteriów ekskluzji oraz inkluzji. Kluczowym problemem wydaje się

⁴⁷ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689.

⁴⁸ T. Greenhalgh, *How to Read a Paper: Papers that Summarise Other Papers (Systematic Reviews and Meta-Analyses)*, “BMJ” 1997, 315(7109), s. 672–675.

⁴⁹ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689.

⁵⁰ Y. Yuan, R.H. Hunt, *op.cit.*, s. 1086–1092.

tu delimitacja oraz redukcja nadmiaru publikacji gromadzonych zarówno z licencjonowanych, naukowych baz danych, jak i baz ogólnodostępnych (np. ScholarGoogle.com, ResearchGate.net, Academia.edu) pozwalających gromadzić tzw. literaturę szarą⁵¹. Efektem selekcji a priori jest wstępna baza danych (ang. *baseline sample*) obejmująca potencjalnie znaczącą pod kątem pytań badawczych literaturę⁵².

Drugi etap selekcji, tzw. selekcja a posteriori, związana jest z implementacją kryteriów wyboru, których dobór – podobnie jak dobór kryteriów selekcji a priori – ma istotne znaczenie dla jakości wyników przeglądu, jego rzetelności, wiarygodności, jak i dla generalizacji rezultatów⁵³. W praktyce przebieg selekcji a posteriori sprowadza się do skanowania tytułów i abstraktów⁵⁴, a nawet konkluzji⁵⁵ prac z początkowej bazy literatury według zdefiniowanych wcześniej kryteriów wyboru. Efektem selekcji a posteriori jest finalna baza danych (ang. *synthesis sample*) obejmująca wszystkie istotne z punktu widzenia pytań badawczych prace, ale jednocześnie nieuwzględniająca żadnych prac nieistotnych⁵⁶. Poglądowo przebieg procesu SLR przedstawiono w tabeli 1.3.1.

Tabela 1.3.1.

Transparentne raportowanie przebiegu SLR – kontekst replikacji trzech pierwszych faz

Etap I: Sformułowanie pytań badawczych i określenie celu badania	
<p>Cel główny: identyfikacja zbioru cech, których natężenie lub znaczenie zmienia się wraz z rozwojem relacji współdziałania, oraz opracowanie modelu cyklu życia relacji współdziałania z wykorzystaniem zbioru wyróżnionych cech</p>	<p>Pytania badawcze: 1) W jakich fazach (etapach) rozwijają się relacje współdziałania? 2) Jakie czynniki lub zjawiska rozgraniczają poszczególne fazy relacji współdziałania? 3) Jakie cechy charakteryzują relacje współdziałania w poszczególnych fazach? 4) Jak jest znaczenie oraz poziom natężenia zidentyfikowanych cech relacji współdziałania w poszczególnych fazach ich cyklu życia? Które z wyłonionych cech wykazują zmienność natężenia wraz z przebiegiem cyklu życia relacji współdziałania?</p>
Etap II: Wyłonienie zbioru literatury	
<p>Bazy danych: wyłącznie bazy akademickie: EBSCO, Scopus, JSTOR</p>	
<p>Słowa kluczowe: 20 kryteriów wyszukiwawczych w formie par pojęć związanych z postawionymi pytaniami badawczymi</p> <p>1) „relation* life”, „relations* cycle”, „relation* phase”, „relation* stage”, „relation* process”, „relation* development”, „relation* features”, „relation* characteristics”, „relation* dynamics”, „relation* evolution”, AND „interfirm”</p> <p>2) „relation* life”, „relations* cycle”, „relation* phase”, „relation* stage”, „relation* process”, „relation* development”, „relation* features”, „relation* characteristics”, „relation* dynamics”, „relation* evolution” AND „interorgani*”</p>	

⁵¹ W. Czakon, P. Klimas, A. Kawa, *op.cit.*, s. 27–37; J. Hagen-Zanker, R. Mallett, *op.cit.*, s. 1–23.

⁵² C.F. Durach, J. Kembro, A. Wieland, *op.cit.*, s. 67–85.

⁵³ C. Fisch, J. Block, *op.cit.*, s. 103–106; C. Okoli, *op.cit.*, s. 879–910.

⁵⁴ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689; C.D. Mulrow, *op.cit.*, s. 597–599; D. Tranfield, D. Denyer, P. Smart, *op.cit.*, s. 207–222.

⁵⁵ C.F. Durach, J. Kembro, A. Wieland, *op.cit.*, s. 67–85.

⁵⁶ *Ibidem*.

cd. tabeli 1.3.1

Kryteria dopuszczające / kryteria inkluzji		Kryteria dopuszczające / kryteria ekskluzji			
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Wyszukaj w: title LUB abstract LUB keywords ▪ Rok publikacji: 1998 lub później* ▪ Rodzaj publikacji: artykuły naukowe (opublikowane w czasopismach naukowych) ▪ Recenzowane: <i>peer review</i> lub <i>double peer review</i> ▪ Dostęp: prace dostępne w pełnej wersji ▪ Język: angielski ▪ Obszary: Business / Economics / Management 		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Wyszukaj w: bez wyszukiwania słów w treści publikacji (NO full text, NO main body) ▪ Rodzaj publikacji: BEZ conference papers, proceedings, book chapters, scientific announcements etc. 			
Proces selekcji a priori	Badacz 1	Badacz 2	Badacz 3	Razem	
Źródło zgromadzonych prac: SCOPUS & JSTOR	149	149	148	446	
Źródło zgromadzonych prac: EBSCO	34	34	33	101	
Początkowa baza danych	547				
Etap III: Selekcja i wstępna ocena zbioru					
Kryteria dopuszczające / kryteria wyboru**					
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Artykuły skierowane do finalnej bazy danych: T/A/K nawiązuje wprost do pytań badawczych, przedmiotem dociekań są relacje B2B, przyjęta perspektywa to nauki o zarządzaniu lub ekonomia → tzw. artykuły <i>selected</i> skierowane do wnikliwej analizy treści ▪ Artykuły skierowane do uzupełniającej bazy danych: T/A/K nawiązują pośrednio do pytań badawczych, przedmiotem dociekań są relacje B2C, przyjęta perspektywa może wykraczać poza nauki o zarządzaniu i ekonomię → tzw. artykuły <i>inspiring</i> zawierające wyjątkowo interesujące, odmienne dla NoZ czy ekonomii spojrzenie, metody badawcze etc. ▪ Artykuły wykluczone całkowicie: T/A/K nie są powiązane z pytaniami badawczymi, prace całkowicie nieistotne oraz prace dublujące się (np. inne nazewnictwo plików) → tzw. artykuły <i>useless</i>, w których przykładowo wyszukiwane słowa kluczowe były użyte w zupełnie innym kontekście (np. trwałość relacji szympanśów, ocena głębokości relacji na podstawie semantycznej analizy treści oraz poziomu znajomości szant) 					
Proces selekcji a posteriori	Badacz 1	Badacz 2	Badacz 3	Razem	
Artykuły oznaczone jako <i>selected</i>	35	34	32	101	
Artykuły oznaczone jako <i>inspiring</i>	16	42	30	88	
Artykuły oznaczone jako <i>useless</i> – prace spoza tematyki projektu	126	99	115	340	
Artykuły oznaczone jako <i>useless</i> – prace dublujące	6	8	4	18	
Dodane prace typu <i>seminal papers</i> ***	7				
Finalna baza danych	108				

* Intencjonalnie narzucono rok 1998 jako rok narodzin oraz rozwoju podejścia relacyjnego w związku z publikacją przełomowej pracy J.H. Dyera oraz H. Singha pt. *The Relational View: Cooperative Strategy and Sources of Interorganizational Competitive Advantage*, na łamach „Academy of Management Review” (liczba cytowań na 28.12.2019 – 14 952 wg ScholarGoogle.com).

** Analizie poddano tytuły (T), abstrakty (A) oraz część *conclusion* (K) prac z początkowej bazy danych.

*** Zgodnie z rekomendacjami metodycznymi oraz założeniami techniki kuli śnieżkowej, do finalnej bazy danych zaleca się włączać prace najczęściej cytowane, o dużym wpływie na badany obszar naukowy, czyli tzw. *seminal studies*⁵⁷.

W omawianym projekcie włączono 7 tego typu prac, które nie trafiły do bazy początkowej z uwagi na kryterium roku publikacji: od 1998.

Źródło: opracowanie własne.

⁵⁷ A. Booth, D. Papaioannou, A. Sutton, *op.cit.*; J. Hagen-Zanker, R. Mallett, *op.cit.*, s. 1–23; H. Waddington, E. Masset, E. Jimenez, *op.cit.*, s. 1–16.

Zwykle etap skanowania (ang. *scanning process*) pozwala zredukować początkową bazę danych do poziomu 20% pierwotnych wyników⁵⁸. W przypadku omawianego projektu badawczego finalna baza danych stanowiła 19,74% bazy początkowej.

Wyjątkowość dokonywanego przeglądu przejawia się w syntetyzowaniu najlepszych dostępnych dowodów, natomiast ocenia się ją w zakresie, w jakim projektowanie przeglądu i jego przebieg prawdopodobnie zapobiegną systematycznym błędom lub stronniczości. Istotnym jest koncentrowanie uwagi na kluczowych wynikach (analiza treści – etap 4 SLR) i pracach (selekcja a posteriori – etap 3 SLR), gdyż – jak podkreśla C. Okoli – przegląd systematyczny zawsze musi ograniczać się do prac bezpośrednio powiązanych z naszym obszarem dociekań oraz badań udzielających odpowiedzi na pytanie/pytania badawcze zbieżne z naszym/naszymi⁵⁹. Zatem kluczowe jest odpowiednie wyselekcjonowanie prac poddanych analizie dokonywane na etapie selekcji a posteriori z wykorzystaniem odpowiednich kryteriów „odsiewających” prace spoza nurtu interesującego badaczy⁶⁰.

Agregacyjny charakter przeglądu sugeruje, że porządkowanie, organizowanie, nadbudowa, a nawet odkrywanie wiedzy powinno odbywać się na danych zagregowanych w odpowiednie zbiory informacji ilościowych⁶¹. Zgodnie z rygiorem metodycznym zapewnienie agregacyjności wymaga przygotowania protokołu opisu publikacji ujętych w bazie finalnej.

Na etapie analizy treści gromadzone są dane ogólne (np. rok i miejsce publikacji) oraz szczegółowe (np. zastosowane podejście badawcze, bezpośrednie luki wiedzy), które następnie są poddawane analizie w zagregowanej formie (np. % prac wykorzystujących podejście ilościowe). Zapewnienie agregacyjnego charakteru wymusza zastosowanie ilościowych metod analizy dorobku naukowego począwszy od prostych miar położenia, w tym głównie analizy frekwencyjności, po zaawansowane techniki bibliometryczne i metaanalizę. Dobór miar analizy, a zatem także stopień agregacji zależne są od jakości oraz typu dotychczasowego dorobku⁶². W przypadku obszarów badawczych, w których dominują badania eksploracyjne, wyniki mają charakter fragmentaryczny i raczej komplementarny aniżeli replikacyjny i tu wykorzystuje się techniki jakościowej analizy treści⁶³.

⁵⁸ M. Petticrew, *op.cit.*, s. 756–758.

⁵⁹ C. Okoli, *op.cit.*, s. 891.

⁶⁰ Należy podkreślić, iż specyfika kryteriów dopuszczalności wykorzystywanych w toku selekcji prac powoduje, że o ile etap selekcji a priori realizowany z wykorzystaniem kryteriów inkluzji i ekskluzji może być zlecony podwykonawcom (np. doktorantom lub asystentom bezpośrednio nieuczestniczącym w projekcie badawczym), to etap selekcji a posteriori przeprowadzany z wykorzystaniem kryteriów wyboru powinien być realizowany przez członków zespołu badawczego mających bazową wiedzę odnośnie do eksplorowanego obszaru wiedzy (por. J. Hagen-Zanker, R. Mallett, *op.cit.*).

⁶¹ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ M. Dixon-Woods, S. Agarwal, D. Jones, B. Young, A. Sutton, *Synthesising Qualitative and Quantitative Evidence: A Review of Possible Methods*, „Journal of Health Services Research and Policy” 2005, vol. 10, s. 45–53; L. Pittaway, J. Cope, *op.cit.*, s. 479–510.

Algorytmiczność polega na ustaleniu specyficznych kryteriów w odniesieniu do obszaru badawczego, które nie tylko są wykorzystywane w celach porównawczych i agregacyjnych w danym przeglądzie, ale mogą być używane w przyszłych pracach przeglądowych. Algorytmiczne wytyczne zapewniają prawidłowy przebieg przeglądu, nadając mu pewne ramy analizy i zdefiniowany, jakościowo lub ilościowo, wynik⁶⁴.

4. Podsumowanie

Przegląd zrealizowany w podejściu systematycznym pozwala syntezować i konsolidować istniejący dorobek naukowy⁶⁵, jasno i względnie obiektywnie identyfikować luki wiedzy⁶⁶, ale także wskazywać najbardziej pożądane kierunki dalszych badań⁶⁷. Coraz wyższe wymagania w zakresie szeregowania wiedzy w sposób rygorystyczny i szczególnie dokładny sprawiają, że stosowanie wysokiej jakości metodyki SLR staje się nieuniknione. Zastosowanie omawianego podejścia umożliwia nie tylko rzetelne teoretyzowanie, planowanie przyszłych badań, ale przede wszystkim daje możliwość uzasadniania i dyskusji nad badaniami już zrealizowanymi.

Niniejszy artykuł stanowi wkład w zakresie tematyki opisu metodyki systematycznego przeglądu literatury. Koncentrując się na jednym z etapów przebiegu procesu przeglądu – selekcji a posteriori, wskazuje na kluczowe wyzwania oraz wybory dokonywane na etapie tworzenia finalnej bazy literatury poddawanej następnie pogłębionej analizie deskryptywnej i tematycznej⁶⁸. Selekcja a posteriori jest istotnym etapem przeglądu, gdyż z jednej strony skupia uwagę badaczy na najważniejszych publikacjach⁶⁹, a z drugiej jest etapem determinującym jakość, rzetelność oraz wiarygodność rezultatów oraz formułowania wniosków⁷⁰.

Wyniki przeglądu niełatwo przełożyć na zastosowanie praktyczne⁷¹, stąd trudno mówić o ważnych dla praktyki zarządzania implikacjach menedżerskich. Jednakże, rzetelnie przeprowadzony przegląd systematyczny pozwala wyciągać wnioski natury ogólnej, nieograniczone kontekstem branżowym, narodowym, kulturowym, instytucjonalnym czy jakimkolwiek innym⁷². Zatem SLR, podobnie jak inne metody badawcze

⁶⁴ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689.

⁶⁵ A. Booth, D. Papaioannou, A. Sutton, *op.cit.*; D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689; D. Tranfield, D. Denyer, P. Smart, *op.cit.*, s. 207–222; Y. Yuan, R.H. Hunt, *op.cit.*, s. 1086–1092.

⁶⁶ W. Czakon, P. Klimas, A. Kawa, *op.cit.*, s. 27–37.

⁶⁷ L. Pittaway, J. Cope, *op.cit.*, s. 479–510.

⁶⁸ D. Denyer, D. Tranfield, *op.cit.*, s. 671–689; C.F. Durach, J. Kembro, A. Wieland, *op.cit.*, s. 67–85.

⁶⁹ C. Fisch, J. Block, *op.cit.*, s. 103–106; W.R. King, J. He, *op.cit.*, s. 665–668.

⁷⁰ J. Hagen-Zanker, R. Mallett, *op.cit.*, s. 1–23; M. Petticrew, *op.cit.*, s. 756–758.

⁷¹ Y. Yuan, R.H. Hunt, *op.cit.*, s. 1086–1092.

⁷² C.D. Mulrow, *op.cit.*, s. 597–599.

wykorzystywane w naukach o zarządzaniu, a kładące nacisk na transparentność i rzetelność naukową, powinien być postrzegany jako ważny i przydatny dla szerokiego grona interesariuszy⁷³. Szczególnie wartościowe wydaje się dostarczanie znacznej ilości zsyntezowanej i zagregowanej wiedzy, łatwo poddającej się weryfikacji z uwagi na możliwość replikacji procesu przeglądu. Aspekty te o ile są ważne, ale nie mają priorytetowego znaczenia dla akademików, to dla praktyków i polityków nieposiadających pogłębionej wiedzy w danym obszarze nabierają znaczenia szczególnego.

Na zakończenie warto podkreślić, że jakość SLR zależy od jakości analizowanego dorobku, gdzie występuje dość wysokie ryzyko zjawiska typu *garbage in, garbage out*⁷⁴. Co więcej, przegląd systematyczny może przynosić zwodnicze i mylne rezultaty, może być wręcz szkodliwy, zwłaszcza gdy poddana przeglądowi literatura jest dobierana, analizowana i integrowana w niewłaściwy – także metodycznie – sposób⁷⁵. Na etapie selekcji a posteriori warto pamiętać o ograniczeniach dotyczących celowo wybranych kryteriów selekcji (ang. *screening criteria bias*) oraz ograniczeniach samego badacza (ang. *selector bias*)⁷⁶ – ich konsekwencją może być niepoprawne wyczyszczenie wstępnej bazy danych. Obydwa zagrożenia można jednak zneutralizować, stosując różnego typu triangulacje⁷⁷, w tym triangulację badaczy, co zrobiono w przywołanym tutaj projekcie.

Bibliografia

- Anello C., Fleiss J.L., *Exploratory or Analytic Meta-Analysis: Should We Distinguish Between Them?*, "Journal of Clinical Epidemiology" 1995, 48(1), s. 109–116.
- Booth A., Papaioannou D., Sutton A., *A Systematic Approach to a Successful Literature Review*, SAGE Publications, Los Angeles 2012.
- Colicchia C., Strozzi F., *Supply Chain Risk Management: A New Methodology for a Systematic Literature Review*, "Journal of Transport and Supply Chain Management" 2012, 17(4), s. 403–418.
- Czakon W., *Metodyka systematycznego przeglądu literatury*, „Przegląd Organizacji” 2011, 3(854), s. 57–61.
- Czakon W., Klimas P., Kawa A., *Krótkowzroczność strategiczna – metodyczne aspekty systematycznego przeglądu literatury*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2019, 7(2), s. 27–37.
- Denyer D., Tranfield D., *Producing a Systematic Review*, The SAGE Handbook of Organizational Research Methods 2009, s. 671–689.

⁷³ P. Hensel, *Legitymizacja badań organizacji*, PWN, Warszawa 2017.

⁷⁴ Y. Yuan, R.H. Hunt, *op.cit.*, s. 1086–1092.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ C.F. Durach, J. Kembro, A. Wieland, *op.cit.*, s. 67–85.

⁷⁷ S. Stańczyk, *Triangulacja – łączenie metod badawczych i urzeczelnienie badań*, w: *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*, W. Czakon (red.), Wolters a Kluwer business, Warszawa 2015, s. 243–265.

- Dixon-Woods M., Agarwal S., Jones D., Young B., Sutton A., *Synthesising Qualitative and Quantitative Evidence: A Review of Possible Methods*, "Journal of Health Services Research and Policy" 2005, vol. 10, s. 45–53.
- Durach C.F., Kembro J., Wieland A., *A New Paradigm for Systematic Literature Reviews in Supply Chain Management*, "Journal of Supply Chain Management" 2017, 53(4), s. 67–85.
- Fernandez A.S., Chiambaretto P., Le Roy F., Czakon W., *The Routledge Companion to Coopetition Strategies*, The Routledge, New York 2018.
- Fink A., *Conducting Research Literature Reviews: From the Internet to Paper* (2nd ed.), SAGE Publications, Thousand Oaks 2005.
- Fisch C., Block J., *Six Tips for Your (Systematic) Literature Review in Business and Management Research*, "Management Review Quarterly" 2018, vol. 68(2), s. 103–106.
- Greenhalgh T., *How to Read a Paper: Papers That Summarise Other Papers (Systematic Reviews and Meta-Analyses)*, "BMJ" 1997, vol. 315(7109), s. 672–675.
- Hagen-Zanker J., Mallett R., *How to Do a Rigorous, Evidence-focused Literature Review in International Development: A Guidance Note*, "ODI" 2013, no. 8(1), s. 1–23.
- Hensel P., *Legitymizacja badań organizacji*, PWN, Warszawa 2017.
- King W.R., He J., *Understanding the Role and Methods of Meta-Analysis in IS Research*, "Communications of the Association for Information Systems" 2005, vol. 16, s. 665–668.
- Klimas P., *Bliskość organizacyjna – krytyczny przegląd literatury źródłem inspiracji badawczej*, w: *Nowoczesność przemysłu i usług. Dynamika zmian w polskim przemyśle i usługach*, J. Pyka (red.), TNOiK, Katowice 2011, s. 169–184.
- Kunisch S., Menz M., Bartunek J.M., Cardinal L.B., Denyer D., *Feature Topic at Organizational Research Methods: How to Conduct Rigorous and Impactful Literature Reviews?*, "Organizational Research Methods" 2018, vol. 21(3), s. 519–523.
- Mulrow C.D., *Rationale for Systematic Reviews*, "The Journal of General and Applied Microbiology" 1994, vol. 309, s. 597–599.
- Okoli C., *A Guide to Conducting a Standalone Systematic Literature Review*, "Communications of the Association for Information Systems" 2015, vol. 37(1), s. 879–910.
- Parris D.L., Peachey J.W., *A Systematic Literature Review of Servant Leadership Theory in Organizational Contexts*, "Journal of Business Ethics" 2013, vol. 113(3), s. 377–393.
- Petticrew M., *Why Certain Systematic Reviews Reach Uncertain Conclusions*, "BMJ" 2003, 326, s. 756–758.
- Pittaway L., Cope J., *Entrepreneurship Education: A Systematic Review of the Evidence*, "International Small Business Journal" 2007, vol. 25(5), s. 479–510.
- Stańczyk S., *Triangulacja – łączenie metod badawczych i uzretelnienie badań*, w: *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*, W. Czakon (red.), Wolters a Kluwer business, Warszawa 2015, s. 243–265.
- Tranfield D., Denyer D., Smart P., *Towards a Methodology for Developing Evidence Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review* Introduction: The Need for an Evidence-Informed Approach*, "British Journal of Management" 2003, 14, s. 207–222.
- Waddington H., Masset E., Jimenez E., *What Have We Learned after Ten Years of Systematic Reviews in International Development?*, "Journal of Development Effectiveness" 2018, vol. 10(1), s. 1–16.
- Yuan Y., Hunt R.H., *Systematic Reviews: The Good, the Bad, and the Ugly*, "American Journal of Gastroenterology" 2009, 104(5), s. 1086–1092.